

Tomasz Płóciennik

PERIPLUS PSEUDO-SKYLAKSA (24–25) JAKO ŹRÓDŁO WZMIANKUJĄCE RHIZON KILKA UWAG O CHARAKTERZE FILOLOGICZNYM¹

Abstract: Chapters 24–25 of the *Periplus* of Pseudo-Scylax are believed to be the earliest written source mentioning the ancient Illyrian city of Rhizon. The article presents which part of the text is actually preserved in the one surviving medieval manuscript of the *Periplus*, which has value as a source, and which is the effect of a conjectural emendation of different publishers. The article considers the value and probability of the said conjectures. Also included are some new readings of this text.

Key words: Rhizon, Adriatic coast, Pseudo-Scylax, *Periplus*, textual criticism

Ponieważ liczni autorzy piszący o polsko-czarnogórskich wykopaliskach w Risan nad Boką Kotorską często przywołują w swoich pracach tekst *Periplusu* Pseudo-Skylaksa (rozdziały 24 i 25) — w charakterze najstarszego źródła pisanego wzmiankującego to miejsce i wskazującego na istnienie w Rhizon emporium — i ponieważ czynią to bez świadomości licznych komplikacji w tradycji i restytucji tego fragmentu tekstu, celem niniejszego artykułu jest zaznajomienie czytelników-archeologów — zazwyczaj niekorzystających z aparatu krytycznego towarzyszącego wydaniom tekstu — z tym dość skomplikowanym pod względem filologicznym zagadnieniem.

Anonimowe dzieło geograficzne, zachowane w rękopisach pod tytułem Σκύλακος Καρυανδέως Περίπλους τῆς οἰκουμένης (*Skylaksa z Karyandy Opłynięcie zamieszkałego świata*),² powołuje się w tymże tytule na autorytet żyjącego w VI w. p.n.e. greckiego podróżnika i pisarza Skylaksa,

¹ Niniejszy artykuł jest rozbudowaną wersją rozdziału poświęconego *Periplusowi* Pseudo-Skylaksa, stanowiącego część studium pt. „Rhizon/Risinum in Greek and Latin ancient and early medieval sources (until the tenth century)”, które ukaże się wkrótce w tomie *Rhizon / Risinum I*. Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki, przyznanych na podstawie decyzji DEC-2015/19/B/HS3/02056. Autor dziękuje profesorowi Benedettowi Bravo za lekturę niniejszego tekstu i cenne uwagi.

² Rękopis paryski (zob. niżej) zawiera dwa tytuły dzieła: (s. 62) Σκύλακος Καρυανδέως Περίπλους τῆς οἰκουμένης

(*Skylaksa z Karyandy Opłynięcie zamieszkałego świata*) oraz (s. 63) Περίπλους τῆς θαλάσσης τῆς οἰκουμένης Εὐρώπης καὶ Ἀσίας καὶ Λιβύης καὶ ὅσα καὶ ὅποια ἔθνη ἕκαστα, ἐξῆς καὶ χώραι καὶ λιμένες καὶ ποταμοὶ καὶ ὅσα μήκη τῶν πλῶν, καὶ αἱ νῆσοι αἱ ἑπτὰ αἱ οἰκούμεναι, καθότι ἐκάστη κεῖται τῆς ἡπείρου (*Opłynięcie morza przy zamieszkałych brzegach Europy, Azji i Libii oraz ile jest ludów i jakie są poszczególne z nich, następnie także krainy, porty, rzeki oraz jak długie są odcinki do żeglugi, a także siedem zamieszkałych wysp, wedle tego, jak każda z nich leży przy kontynencie*).

pochodzącego z Karyandy (w Karii, pd.-zach. Anatolia). Wiadomości o Skylaksie, jego podróżach (po Indiach, Oceanie Indyjskim i Morzu Czerwonym) oraz dziełach znajdują się m.in. u Herodota (IV 44), w *Polityce* Arystotelesa (IV 14, 3 [1332 b]), u Strabona (XII 4, 8 [566 C.]; XIII 1, 4 [583 C.]; XIV 2, 20 [658 C.]) oraz w Księdze Suda (s.v. Σκύλαξ). Natomiast omawiany tu anonimowy *Periplus* jest opisem wybrzeży Morza Śródziemnego i Morza Czarnego (prezentowanym zgodnie z ruchem wskazówek zegara, poczynając i kończąc na Słupach Heraklesa), oddającym stan greckiej wiedzy o tych akwenach z IV w. p.n.e. Został on ostatecznie zredagowany — jak się uważa — krótko po roku 338 p.n.e. w Atenach. Dzieło jest zachowane w jednym rękopisie, posiadającym wartość źródłową, lecz prezentującym tekst w bardzo popsutej postaci (*Parisinus* Suppl. Gr. 443, p. 62–106 [XII–XIII w.]), oraz w dwóch jego kopiach z początków XVI wieku, pozbawionych wartości źródłowej dla rekonstrukcji pierwotnego tekstu (*Vaticanus Palatinus Graecus* 142, fol. 216r.–236r., i *Hervortianus* = *Monacensis Graecus* 566, fol. 34r.–49v.).³

Rhizon (a właściwie Rhizus [gen. τοῦ Ῥιζοῦντος]) wzmiankowane jest w paryskim rękopisie Pseudo-Skylaksa jedynie w rozdziale 25 (26),⁴ poświęconym ludowi Enchelejów oraz partii wschodniego wybrzeża Adriatyku pomiędzy Buthoe (dzis. Budva) a Epidamnos (dzis. Durrës), przy czym dość nieoczekiwanie i bez informacji, czy mowa o mieście, czy o rzece (zob. niżej). Jednakże rozdział poprzedni *Periplusu* (24 [25]), poświęcony opisowi tegoż wybrzeża pomiędzy rzeką Naron (Neretwą) a Buthoe, jest — w wersji zachowanej w rękopisie — na tyle nieoczywisty i trudny do interpretacji (pojawia się tam m.in. wielkie jezioro oraz — kilkakrotnie — rzeka Arion, niepoświadczona przez żadne inne antyczne źródła pisane), że wydawcy tekstu oraz jego komentatorzy zaproponowali w rozdziale tym liczne koniektury, w tym takie, które toponim ten (w wersji Ῥιζούς [Rhizus] lub Ῥίζων [Rhizon]) wprowadzają już tam.

W rękopisie paryskim interesujący nas ustęp (rozdziały 24 [25] i 25 [26]) ma postać następującą (w tekście wprowadzono numerację rozdziałów, zaznaczono podział na linie, a także zaznaczono i rozwiązano w nawiasach zwykłych skróty, zaś w aparacie krytycznym poprawiono oczywiste błędy pisarza; akcenty zaznaczono wedle obowiązującej normy, niekiedy wbrew rękopisowi, zastosowano również uwspółcześioną interpunkcję).

[24. (25.)] Μανιοί. Ἀπὸ (δὲ) νέστων (ἔστιν) | ὁ νάρ(ων) ποταμός(ς)· ὁ δὲ εἰσπλ(ους) ὁ εἰς τ(ὸν) ἄρωνα^a (ἔστιν) οὐ στενός· εἰσπλεῖ (δὲ) εἰς αὐτ(ὸν) καὶ τριήρης, (καὶ) πλοῖα^b εἰς τὸ ἄνω^c ἐμπορί(ον), ἀπέ(χον) ἀπ(ὸ) θαλά(σσης) στάδ(ια) π'. οὗτοι (δέ) εἰσιν ἰλλυριοὶ | ἔθνο(ς) μανιοί. λίμνη δ' ἔστι τὸ εἶσω τοῦ ἐμπορίου μεγ(ά)λη, | (καὶ) ἀνήκει ἡ λίμνη εἰς αὐγαριάτ(ας)^d, ἔθνο(ς) ἰλλυρικ(όν). (καὶ) νῆσος ἐν τῇ λίμνῃ ἔνεστι σταδ(ίων) ρκ'. ἡ (δὲ) νῆσος αὕτη (ἔστιν) εὐγέωργο(ς) σφόδρα. ἀπ(ὸ) (δὲ) ταύτ(ης) τῆς λίμν(ης) ὁ νάρ(ων) ποταμός | ἀπορρεῖ. καὶ ἀπ(ὸ) τοῦ νάρωνο(ς) ἐπὶ τ(ὸν) ἀρίωνα ποταμ(όν) ἡμέρ(ας) | (ἔστι) πλοῦς· ἀπ(ὸ) (δὲ) τοῦ ἀρίωνο(ς) ποταμοῦ πλ(οῦς) ἡμέρ(ας) ἡμισυ· | (καὶ) κάδμου καὶ

24. (25.) Maniowie. Za Nestami jest rzeka Naron, wejście zaś do Naronu nie jest wąskie: wpływa weń i triera, i statki handlowe, aż do górnego emporium, oddalonego od morza o 80 stadiów. Ci zaś to iliryski lud Maniów. Jezioro zaś wielkie jest w głąb od emporium i jezioro to rozciąga się do Autariatów, ludu iliryskiego. I wyspa znajduje się na tym jeziorze, 120-stadiowa. Ta zaś wyspa jest bardzo zdatna do uprawy roli. Z tego zaś jeziora wypływa rzeka Naron. A od Naronu do rzeki Arion jest dzień żeglugi, zaś od rzeki Arion żeglugi pół dnia; i są tam kamienie⁵ Kadmosa i Harmonii, i świątynia daleko od rzeki Arion.

25. (26.) Enchelejowie. Enchelejowie są ludem

³ Zob. ALTOMARE 2012, zwłaszcza s. 1 (i przyp. 3–5, tamże dalsza literatura) i 10.

⁴ Podwójna numeracja rozdziałów wiąże się z różnym ich numerowaniem przez kolejnych wydawców.

⁵ Kadmos i Harmonia zostali zamienieni przez Zeusa w węże, te zaś — według jednej z wersji mitu — uległy przemianie w kamienie (por. Nonnos, *Dionysiaca*, XLIV 115–118).

ἄρμονι(ας)^e οἱ λίθοι εἰσὶν ἐνταῦθα^f, (καὶ) ἱερ(ὸν) | ἄπωθ(εν) τοῦ ἄριωνο(ς) ποτ(α)μοῦ). ἀπ(ὸ) (δὲ) τοῦ ἄριωνο(ς) ποτ(α)μοῦ εἰς βου|θόην ὁ πλοῦς (καὶ) τὸ ἐμπόρι(ον). [25. (26.)] Ἐγγελεῖς. Ἰλλυρι(ῶν) | ἔθνο(ς) εἰσὶν οἱ ἐγγελεῖς, ἐχόμ(εν)οι τοῦ ῥιζοῦντο(ς). ἐκ βουθό(ης) | (δὲ) εἰς ἐπίδαμν(ον), πόλιν ἐλληνίδα, πλοῦς ἡμέρας (καὶ) νυκ(τ)ό(ς), | ὁδὸς (δὲ) τρι(ῶν) ἡμερ(ῶν).

^a νάρωνά | ^b πλοῖα | ^c ἄνω | ^d αὐταριάτ(ας) | ^e ἄρμονι(ας) | ^f ἐνταῦθα

Iliryzcyków, sąsiadującym z **Rhizus**. Z Buthoe zaś do Epidamnos, miasta greckiego, żegluga dzień i noc, drogi zaś trzy dni.⁶

Tekst w takiej postaci przyjęli w swoich wydaniach Rudolf Heinrich Klausen⁷ i Patrick Counillon.⁸

Karl Müller,⁹ wychodząc od zachowanego w rozdziale 25 (26) toponimu Rhizus (G. sing. τοῦ Ῥιζοῦντος), poprawił w kilku miejscach tekst ostatnich dwóch zdań rozdziału 24 (25) — w celu, aby tekst był bardziej spójny i zrozumiały oraz zgodny z rzeczywistością topograficzną (zob. niżej, komentarz Müllera, s. 110–111). I tak:

- po słowach ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ („zaś od rzeki Arion”) dodał słowa ἐπὶ τὸν Ῥιζοῦντα ποταμόν („do rzeki Rhizus”);
- dwukrotnie zastąpił słowa τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ („rzeki Arion”) przez τοῦ Ῥιζοῦντος ποταμοῦ („rzeki Rhizus”);
- dodał słowo οὐκ („nie”) pomiędzy słowami ἱερὸν („świątynia”) a ἄπωθεν („daleko”);
- oznaczył ubytek w tekście pomiędzy słowami ὁ πλοῦς („żegluga”) a καὶ τὸ ἐμπόριον („i emporium”).

Konjekturowane zdania w wydaniu Müllera mają więc postać następującą (koniektury zaznaczono czcionką rozstrzeloną, w nawiasie ostrym umieszczając dodatki wydawcy do tekstu, również w przekładzie):¹⁰

24. (25.) (...) Καὶ ἀπὸ τοῦ Νάρωνος ἐπὶ τὸν Ἀρίωνα ποταμόν ἡμέρας ἐστὶ πλοῦς· ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ (ἐπὶ τὸν Ῥιζοῦντα ποταμόν) πλοῦς ἡμέρας ἡμισυ· καὶ Κάδμου καὶ Ἀρμονίας οἱ λίθοι εἰσὶν ἐνταῦθα, καὶ ἱερὸν (οὐκ) ἄπωθεν τοῦ Ῥιζοῦντος ποταμοῦ. Ἀπὸ δὲ τοῦ Ῥιζοῦντος ποταμοῦ εἰς Βουθόην ὁ πλοῦς (...) καὶ τὸ ἐμπόριον.

24. (25.) (...) A od Naronu do rzeki Arion jest dzień żeglugi, zaś od rzeki Arion (do rzeki Rhizus) żegluga pół dnia; i są tam kamienie¹¹ Kadmosa i Harmonii, i świątynia (nie)daleko od rzeki Rhizus. Zaś od rzeki Rhizus żegluga do Buthoe (...) i emporium.

W ostatnim zdaniu rozdziału 24 (25) Müller zaznaczył jedynie ubytek tekstu, nie proponując jego uzupełnienia. Inaczej sytuacja wygląda jednak w towarzyszącym wydaniu przekładzie łacińskim, sporządzonym przez samego wydawcę. Tutaj miejsce to jest uzupełnione, a zdanie to ma postać:

⁶ Wszystkie przekłady na język polski sporządził na użytek tego artykułu jego autor. Polski przekład *Periplusu* (na podstawie wydania Müllera), zob. GŁOMBIOWSKI 2005.

⁷ KLAUSEN 1831. Komentarz Klausena, zob. niżej, s. 110–111 (cytowany w komentarzu Müllera).

⁸ COUNILLON 2006, s. 25–26.

⁹ MÜLLER 1855, s. 30–32.

¹⁰ Teksty cytowanych wydań podano (tu i niżej) z użyciem stosowanych współcześnie znaków edytorskich, niekiedy odmiennych od stosowanych przez ich wydawców.

¹¹ Müller słowo λίθοι tłumaczy *rupes* („skały”), tak też GŁOMBIOWSKI 2005, s. 41.

A Rhizunte autem fluvio usque ad Buthoam navigatio est (diei dimidiati, sicuti etiam ad Rhizuntem) emporium.

Zaś od rzeki Rhizus do Buthoe żegluga jest (półdniowa, tak jak i do Rhizus) emporium.

W rozdziale 25 (26) Müller zachował tekst podawany przez rękopis bez zmian. Poniżej pozwalamy sobie przytoczyć w całości jego komentarz na temat przedstawionych wyżej koniektur w rozdziale 24 (25):¹²

ἐπὶ τὸν Ῥιζοῦντα ποτ.] Haec supplevi. Deinde bis scripsi Ῥιζοῦντος pro Ἀρίωνος. Ne praeferram formam Ῥίζωνος vel Ῥίζονος (utramque licebat), quae ad corruptum illud Ἀρίωνος propius accedit, impediri mihi videbar verbis § 25. Verba ἄπωθεν τ. Ῥιζοῦντος ex seqq. ἀπὸ δὲ τοῦ Ῥιζ. nata videri possint. Sin genuina sunt, scribendum esse videtur οὐκ ἄπωθεν. In postremis denique lacunam notavi. Fuisse videtur: εἰς Βουθόην ὁ πλοῦς ἡμέρας ἡμισυ, ὅσος καὶ εἰς τὸ ἐμπόριον. Nam tale quid situs locorum requirit. Fabricius ita locum adornavit: ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ εἰς Βουθόην καὶ τὸ ἐμπόριον ὁ πλοῦς ἡμέρας ἡμισυ· καὶ Κάδμου... ἱερὸν, ἄπωθεν τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ. Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ Ἰλλυριῶν ἔθνος εἰσὶν οἱ Ἐγγελεῖς κτλ. Quae quum nihil lucis afferentes mutationes sint, silentio praeterire licet. Sed de Clausenio dicam, qui totum locum talem, qualem codex exhibet, tueri instituit: „Rupibus Cadmi et Harmoniae, inquit, vicina est Buthoa; itaque quum modo rupes illas ut terminum navigationis posuerit, altero iam loco iis vicino eundem terminum designat. Rupium mentio peregrinatoris, Buthoae mentio mercatoris gratia facta est. Posterior navigationis terminus eodem modo, quo hoc loco (non per μέχρι c. gen., sed per καὶ ἐνταῦθα vel κατὰ δὲ ταῦτα) significatur § 110. Falsum est, quod numerum post Βουθόην ὁ πλοῦς excidisse contendunt interpretes, quum in mentione rupium dictum sit, quantum haec regio distet ab Arione. Eiusdem igitur regionis est emporium, quod post Buthoam commemoratur, neque dubium est, quin hoc sit emporium Rhizon, situm ad amnem Rhizuntem in intimo sinu, cui adiacebat Buthoa. Solet vero Scylax omittere emporiorum nomina (§ 2 et 24). Amnem et oppidum prope Buthoam memorat Stephanus. Quod per amnem Encheleorum regio, per Buthoam terminus navigationis designatur (§ 25), bene se habet, quoniam Encheleorum sedes in media terra, Buthoa ad mare sita fuerit”. Haec Clausenius, haud feliciter. Nam mirum commentum est naviga-

ἐπὶ τὸν Ῥιζοῦντα ποτ.] uzupełniłem. Następnie dwa razy napisałem Ῥιζοῦντος w miejsce Ἀρίωνος. W tym, bym przedkładał tu formę Ῥίζωνος lub Ῥίζονος (obie dopuszczalne), która jest bliższa owemu zepsutemu Ἀρίωνος, wydawały się przeszkadzać słowa § 25. Słowa ἄπωθεν τ. Ῥιζοῦντος [„daleko od Rhizus”] mogły powstać pod wpływem następujących ἀπὸ δὲ τοῦ Ῥιζ. [„zaś od Rhizus”]. Jeśli jednak są oryginalne, należałoby napisać οὐκ ἄπωθεν [„niedaleko”]. Na końcu wreszcie zanaczyłem luknę. Najprawdopodobniej było: εἰς Βουθόην ὁ πλοῦς ἡμέρας ἡμισυ, ὅσος καὶ εἰς τὸ ἐμπόριον [„do Buthoe żegluga półdniowa, tak jak i do emporium”]. Czegoś takiego wymaga bowiem sytuacja przestrzenna. Fabricius tak przedstawił to miejsce: ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ εἰς Βουθόην καὶ τὸ ἐμπόριον ὁ πλοῦς ἡμέρας ἡμισυ· καὶ Κάδμου... ἱερὸν, ἄπωθεν τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ. Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ Ἰλλυριῶν ἔθνος εἰσὶν οἱ Ἐγγελεῖς κτλ. [„zaś od rzeki Arion do Buthoe i emporium żeglugi pół dnia; i Kadmosa... świątynia, daleko od rzeki Arion. Zaś poczynając od rzeki Arion znajduje się lud Iliryjczyków Enchelejowie itd.”]. Wolno pominać milczeniem, że zmiany te nie wnoszą tu żadnego światła. Wypowiem się jednak na temat Klausena, który całe to miejsce postanowił zachować w takiej postaci, jaką daje kodeks: „Ze skałami Kadmosa i Harmonii — powiada — sąsiaduje Buthoe; a więc skoro dopiero co umieścił te skały jako kres żeglugi, tutaj wyznacza ten sam kres za pomocą innego miejsca, sąsiadującego z nimi. Wzmianka o skałach uczyniona została dla podróżnego, wzmianka o Buthoe — dla kupca. Ten drugi kres żeglugi oznaczony jest w ten sam sposób co tutaj (nie przez μέχρι z genetiwem, lecz przez καὶ ἐνταῦθα lub κατὰ δὲ ταῦτα) w § 110. Niesłusznie komentatorzy twierdzą, że po Βουθόην ὁ πλοῦς wypadła liczba, ponieważ przy okazji wzmianki o skałach zostało powiedziane, o ile ta okolica odległa jest od Arionu. Emporium, które wymienione jest po Buthoe, przy-

¹² MÜLLER 1855, s. 30–31.

tionem ab Arione ad Rhizuntem fl. semel in peregrinatorum, deinde iterum in mercatorum usum expressam esse; magis miraris Rhizuntem fluv., quum cardo sit horum locorum, ne nominari quidem, adeo ut ex § 25 demum coniectura colligendum sit, fluvio illi ad quem emporium, et infra quem Buthoa urbs sita fuerint, nomen fuisse Rhizunti; maximum vero est quod ad situm locorum non attendens Clausenius falsissima Scylaci affingit. Res ita habet: Ab Arione ad ostium Rhizuntis stadia sunt circiter 300, id est πλοῦς ἡμέρας ἡμισυ. Deinde ab ostio Rhizuntis iuxta oram maritimam usque ad Buthoam (*Butuam* sec. Plin.; hodie *Budua*) stadia sunt ad 200. Totidem vero stadia sunt si per ostium fluminis ad emporium Rhizuntem (nunc *Risano*) naviges. Has distantias item diei dimidiati navigatione Scylax notavit. — Rhizon vel Rhizus non est sane *fluvius*, sed ita vocatur tum a Scylace tum a Polybio II, 11 et Philone (ap. Steph. Byz. v. Βουθόη) sinus perangustus longeque et multifariam in terram penetrans (hodie *golfe de Cattaro*). Ostium adeo est coarctatum, ut ipse sinus lacus speciem prae se ferat. Saxa quae introitum sic quasi claudebant, Cadmi et Harmoniae dicta esse suspicor. (...)

należy więc do tego regionu, i nie ulega wątpliwości, że jest to emporium Rhizon, położone nad rzeką Rhizus w głębokiej zatoce, przy której leżała Buthoe. Skylaks zaś ma zwyczaj pomijać nazwy emporiów (§ 2 i 24). Rzekę i oppidum w pobliżu Buthoe wspomina Stefan [z Bizancjum]. To, że za pomocą rzeki oznaczona jest kraina Enchelejów, a za sprawą Buthoe — kres żeglugi (§ 25), dobrze się tłumaczy, ponieważ siedziby Enchelejów położone były w głębi lądu, Buthoe zaś nad morzem”. Tyle Klausen, lecz niesłusznie. Dziwne jest bowiem wyjaśnienie, że żegluga od Arionu do rzeki Rhizus raz została przedstawiona na użytek podróżnych, następnie zaś ponownie na użytek kupców. Jeszcze dziwniejsze, że rzeka Rhizus, która wszak stanowi oś tych okolic, nie jest nawet wymieniona, co więcej, że należy się domyślać na podstawie § 25, iż rzeka, nad którą leży emporium, a poniżej [= na południe od] niej miasto Buthoe, nosi nazwę Rhizus. Najbardziej jednak dziwi, że nie zważając na sytuację geograficzną Klausen przypisuje przekłamania Skylaksowi. Sprawa ma się tak: od Arionu do ujścia Rhizus jest około 300 stadiów, to jest πλοῦς ἡμέρας ἡμισυ [„pół dnia żeglugi”]. Następnie od ujścia Rhizus wzdłuż wybrzeża morskiego aż do Buthoe (*Butua* wg Pliniusza; dziś *Budua*) jest około 200 stadiów. Tyle samo stadiów jest, jeśli popłynie się przez ujście rzeki do emporium Rhizus (dziś *Risano*). Te odległości połowy dnia żeglugi oznaczył Skylaks. — Rhizon lub Rhizus nie jest oczywiście *rzeką*, lecz w ten sposób nazwana została, zarówno przez Skylaksa, jak i przez Polibiusza (II 11) oraz Filona (u Stefana z Bizancjum, pod hasłem Βουθόη), niezwykle wąska zatoka, głęboko i w wielu miejscach wcinająca się w ląd (dziś *golfe de Cattaro*). Jej ujście jest do tego stopnia zwężone, że sama zatoka sprawia wrażenie jeziora. Przypuszczam, że skały, które w ten sposób niejako zamykały wejście do niej, nazwane zostały skałami Kadmosa i Harmonii. (...)

W drugim, poprawionym, swoim wydaniu *Periplusu* B. Fabricius¹³ (pseudonim Heinricha Theodora Dittricha) przyjął w rozdziale 24 (mającym w jego wydaniu numer 25) większość koniektur Karla Müllera, z następującymi wyjątkami:

- z uzupełnienia Müllera w ostatnim zdaniu (u Müllera w przekładzie łacińskim) *diei dimidiati, sicuti etiam ad Rhizuntem* („półdniowa, tak jak i do Rhizus”) przyjął do swojego wydania jedynie pierwszą część (ἡμέρας ἡμισυ = *diei dimidiati*, „półdniowa”), pomijając to, co po niej następuje;

¹³ FABRICIUS 1878, s. 12. Nie omawiamy tu pierwszego wydania Fabriciusa (FABRICIUS 1848), jako że wydawca w drugim wydaniu wycofał się z większości swoich

koniektur z pierwszego wydania (zob. wyżej, s. 110, komentarz Müllera), przyjmując liczne propozycje z wydania Müllera.

- wprowadził nową koniunkturę, czytając zamiast καὶ τὸ ἐμπόριον („i emporium”) na końcu tego rozdziału εἶτα („następnie”) jako początkowe słowo rozdziału następnego (w jego wydaniu 26);
- usunął nagłówek Ἐγχελεῖς („Enchelejowie”) na początku rozdziału 25 (26).

Jego tekst ma zatem w tym miejscu postać następującą (koniektury Müllera i Fabriciusa zaznaczono jak wyżej).

24. (25.) (...) Καὶ ἀπὸ τοῦ Νάρωνος ἐπὶ τὸν Ἀρίωνα ποταμὸν ἡμέρας ἐστὶ πλοῦς· ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ (ἐπὶ τὸν Ῥιζοῦντα ποταμὸν) πλοῦς ἡμέρας ἡμισυ· καὶ Κάδμου καὶ Ἀρμονίας οἱ λίθοι εἰσὶν ἐνταῦθα, καὶ ἱερὸν (οὐκ) ἄπωθεν τοῦ Ῥιζοῦντος ποταμοῦ. Ἀπὸ δὲ τοῦ Ῥιζοῦντος ποταμοῦ εἰς Βουθὸν ὁ πλοῦς (ἡμέρας ἡμισυ).

25. (26.) Εἶτα Ἰλλυριῶν ἔθνος εἰσὶν οἱ Ἐγχελεῖς, ἐχόμενοι τοῦ Ῥιζοῦντος. (...)

24. (25.) (...) A od Naronu do rzeki Arion jest dzień żeglugi, zaś od rzeki Arion (do rzeki Rhizus) żeglugi pół dnia; i są tam kamienie Kadmosa i Harmonii, i świątynia (nie)daleko rzeki Rhizus. Zaś od rzeki Rhizus żegluga do Buthoe (półdniowa).

25. (26.) Następnie są Enchelejowie, lud Iliryjczyków, sąsiadujący z Rhizus. (...)

Dość odważne koniektury Müllera ośmieliły kolejnych uczonych, by przedstawiać coraz to nowe pomysły restytucji i interpretacji rozdziału 24 (25), wychodząc od pewnych założeń o charakterze pozatekstowym, a związanych z topografią adriatyckiego wybrzeża. I tak równo sto lat później Mate Suić¹⁴ — opierając się w swoim wydaniu na kodeksie watykańskim, co zresztą nie ma akurat większego znaczenia w przypadku interesujących nas rozdziałów — uznał, że znaczna część rozdziału 24, z wyjątkiem pierwszego i ostatniego zdania oraz dwóch słów w środku, stanowi późniejsze glosy (noty marginalne), które omyłkowo zostały wprowadzone przez kolejnych kopistów do tekstu głównego. Do takiego wniosku doprowadziła go interpretacja wzmiankowanego w *Periplusie* jeziora jako Jeziora Szkoderskiego (położonego znacznie bardziej na południe od opisywanych tu obszarów).

Wychodząc od takiego założenia poczynić musiał następujące koniektury:

- w obrębie drugiej z postulowanych przez siebie glos zastąpił w kilku miejscach formy ὁ Νάρων ποταμός („rzeka Naron”) oraz ἐπὶ τὸν Ἀρίωνα ποταμὸν („do rzeki Arion”), ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ („zaś od rzeki Arion”) i ἄπωθεν τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ („daleko od rzeki Arion”) odpowiednimi formami toponimu ὁ Δρίλων ποταμός („rzeka Drilon” — dzis. Drin, przepływający w pobliżu Jeziora Szkoderskiego);
- w obrębie tejże glosy zastąpił ἡμέρας ἐστὶ πλοῦς („jest dzień żeglugi”) przez ἡμερῶν (….) ἐστὶ πλοῦς („jest (...) dni żeglugi”), z zaznaczeniem ubytku tekstu pomiędzy ἡμερῶν a ἐστὶ πλοῦς;
- w ostatnim zdaniu rozdziału (będącym w swej pierwszej części — wedle jego hipotezy — już nie glosą, lecz tekstem oryginalnym) zastąpił wyrażenie ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ („zaś od rzeki Arion”) przez ἀπὸ δὲ τοῦ Νάρωνος ποταμοῦ („zaś od rzeki Naron”);
- w tymże ostatnim zdaniu pomiędzy słowa ὁ πλοῦς („żegluga”) oraz ἐμπόριον („emporium”) wprowadził określenie ἡμερῶν δύο („dwudniowa”) oraz zmienił istniejące tam w kodeksie καὶ τὸ („i”) na τὸ κάτω („dolne”), traktując jednak te słowa znowu jako glosę, przez analogię do występującego wyżej — w obrębie wcześniejszej glosy — τὸ ἄνω ἐμπόριον („górnego emporium”).

¹⁴ Suić 1955, s. 172–175.

Tekst rozdziału 24 z koniekturami Suicia ma więc następującą postać (koniektury zaznaczono pissem rozstrzelonym, uzupełnienia wydawcy umieszczając w nawiasach ostrych, zaś postulowane przezeń glosy — w nawiasach klamrowych, również w przekładzie):

24. (25.) Μανιοί. Ἀπὸ δὲ Νέστων ἐστὶν ὁ Νάρων ποταμός· ὃ δὲ εἰσπλοῦς ὁ εἰς τὸν Νάρωνά ἐστιν οὐ στενός· εἰσπλεῖ δὲ εἰς αὐτὸν καὶ τριήρης, καὶ πλοῖα εἰς τὸ ἄνω ἐμπόριον, ἀπέχον ἀπὸ θαλάσσης στάδια π'. Οὗτοι δὲ εἰσὶν Ἰλλυριοὶ ἔθνος Μανιοί. {Λίμνη δ' ἐστὶ τὸ εἰσω τοῦ ἐμπορίου μεγάλη, καὶ ἀνήκει ἢ λίμνη εἰς Αὐταριάτας, ἔθνος Ἰλλυρικόν. Καὶ νῆσος ἐν τῇ λίμνῃ ἔνεστι σταδίων ρκ'· ἢ δὲ νῆσος αὕτη ἐστὶν εὐγέωργος σφόδρα. Ἀπὸ δὲ ταύτης τῆς λίμνης ὁ Δρίλων ποταμὸς ἀπορρεῖ. Καὶ ἀπὸ τοῦ Νάρωνος ἐπὶ τὸν Δρίλωνα ποταμὸν ἡμερῶν (...) ἐστὶ πλοῦς· ἀπὸ δὲ τοῦ Δρίλωνος ποταμοῦ πλοῦς ἡμέρας ἡμισυ· καὶ Κάδμου καὶ Ἀρμονίας οἱ λίθοι εἰσὶν ἐνταῦθα, καὶ ἱερὸν ἄπωθεν τοῦ Δρίλωνος ποταμοῦ.} Ἀπὸ δὲ τοῦ Νάρωνος ποταμοῦ εἰς Βουθόην ὁ πλοῦς (ἡμερῶν δύο) {τὸ κάτω ἐμπόριον}.

24. (25.) Maniowie. Za Nestami jest rzeka Naron, {Wejście zaś do Naronu nie jest wąskie: wpływa weń i triera, i statki handlowe, aż do górnego emporium, oddalonego od morza o 80 stadiów. Ci zaś to Ilirowie} lud Maniów. {Jezioro zaś wielkie jest w głąb od emporium i jezioro to rozciąga się do Autariatów, ludu iliryjskiego. I wyspa znajduje się na tym jeziorze, 120-stadiowa. Ta zaś wyspa jest bardzo zdatna do uprawy roli. Z tego zaś jeziora wypływa rzeka Drilon. A od Naronu do rzeki Drilon jest (...) dni żeglugi, zaś od rzeki Drilon żeglugi pół dnia; i są tam kamienie Kadmosa i Harmonii, i świątynia daleko od rzeki Drilon.} Zaś od rzeki Naron żegluga do Buthoe (dwudniowa) {dolne emporium}.

W rozdziale 25 (26) Suic zachował tekst podawany przez rękopis bez zmian.

Z kolei Jovan Martinović¹⁵ — zestawiając ze sobą i analizując propozycje Müllera i Suicia — zaproponował jeszcze inną lekturę dwóch interesujących nas rozdziałów, tym razem wychodząc od założenia, że opisane w rozdziale 24 (25) jezioro może być tylko Boką Kotorską.¹⁶ Jego liczne propozycje nowej lektury i interpretacji tekstu dają się streścić następująco:

- nagłówek i pierwsze dwa zdania rozdziału 24 (25), od Μανιοί („Maniowie”) do Ἰλλυριοὶ ἔθνος Μανιοί („iliryjski lud Maniów”), są glosą do rozdziału poprzedniego, który opisuje część adriatyckiego wybrzeża od rzeki Nestos (dzisiejsza lokalizacja niejasna, być może Cetina) do Melite (dzis. wyspa Mljet), wprowadzoną omyłkowo do tekstu tego rozdziału. Za taką hipotezą Martinović podaje argument topograficzny, jako że opisane tu ujście rzeki Naron leży w części wybrzeża znajdującej się na północ od wyspy Mljet;
- kolejne trzy zdania, od Λίμνη δ' ἐστὶ („Jezioro zaś jest”) do ποταμὸς ἀπορρεῖ („wypływa rzeka”) — traktujące na temat jeziora, czyli, jak zakłada Martinović, Boki Kotorskiej — są również glosą, tym razem już do tego rozdziału, wprowadzoną wtórnie do jego głównego tekstu. W obrębie tej glosy wydawca dodaje słowo κάτω („dolne”) przed ἐμπορίου („emporium”, G. sing.) oraz zmienia nazwę rzeki z Νάρων („Naron”) na Ῥίζων („Rhizon” — zwróćmy uwagę, że nie Ῥιζούς [„Rhizus”]);
- dalej, w pierwszej części zdania następnego, należącego już (jak sądzi Martinović) do oryginalnego tekstu rozdziału 24 (25), zmienia on ἀπὸ τοῦ Νάρωνος („od Naronu”) na ἀπὸ τῆς Μελίτης („od Melite” — czyli od miejsca, gdzie skończył się opis w rozdziale poprzednim) oraz ἐπὶ τὸν Ἀρίωνα ποταμὸν („do rzeki Arion”) na ἐπὶ τὸν Ῥίζωνα ποταμὸν („do rzeki Rhizon”);

¹⁵ MARTINOVIĆ 1966, s. 114–115.

¹⁶ Z francuskiego streszczenia (MARTINOVIĆ 1966, s. 116): „(...) le seul endroit qui du point de vue géomorpho-

logique pourrait porter le nom de lac est la baie de Kotor (...).”

- w dalszej części tego rozdziału zmienia ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ („zaś od rzeki Arion”) na ἀπὸ δὲ τοῦ Ῥίζωνος ποταμοῦ („zaś od rzeki Rhizon”); wyrażenie to ma kontynuację dopiero znacznie dalej, w słowach εἰς Βουθόην („do Buthoe”), bowiem: 1) zdanie na temat Kadmosa i Harmonii oraz świątyni Martinović uważa za głosę do rozdziału następnego, wprowadzoną omyłkowo do tekstu tego rozdziału, przy czym zmienia w niej ἄπωθεν τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ („daleko od rzeki Arion”) na ἄπωθεν τοῦ Ῥίζωνος ποταμοῦ („daleko od rzeki Rhizon”); 2) wydawca wyrzuca z tekstu powtarzające się dalej słowa ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ („zaś od rzeki Arion”);
- po słowach εἰς Βουθόην („do Buthoe”) wydawca wyrzuca słowa ὁ πλοῦς („żegluga”), zaś przed słowem ἐμπόριον („emporium”) dodaje (ponownie) określenie κάτω („dolne”);
- w rozdziale 25 (26) wydawca zmienia konsekwentnie zachowaną w rękopisach formę τοῦ Ῥιζοῦντος („od Rhizus”) na τοῦ Ῥίζωνος („od Rhizon”).

Tekst dwóch interesujących nas rozdziałów w wersji zaproponowanej przez Martinovicia ma postać następującą (głosy i koniektury zaznaczone jw., inne słowa wyrzucone przez wydawcę z tekstu umieszczono również w nawiasach klamrowych, także w przekładzie).

24. (25.) {Μανιοί. Ἀπὸ δὲ Νέστων ἐστὶν ὁ Νάρων ποταμός· ὁ δὲ εἴσπλος ὁ εἰς τὸν Νάρωνά ἐστιν οὐ στενός· εἰσπλεῖ δὲ εἰς αὐτὸν καὶ τριήρης, καὶ πλοῖα εἰς τὸ ἄνω ἐμπόριον, ἀπέχον ἀπὸ θαλάσσης στάδια π'. Οὗτοι δὲ εἰσὶν Ἰλλυριοὶ ἔθνος Μανιοί.} {Λίμνη δ' ἐστὶ τὸ εἶσω τοῦ (κάτω) ἐμπορίου μεγάλη, καὶ ἀνήκει ἢ λίμνη εἰς Αὐταριάτας, ἔθνος Ἰλλυρικόν. Καὶ νῆσος ἐν τῇ λίμνῃ ἔνεστι σταδίων ρκ'. ἢ δὲ νῆσος αὕτη ἐστὶν εὐγέωργος σφόδρα. Ἀπὸ δὲ ταύτης τῆς λίμνης ὁ Ῥίζων ποταμός ἀπορρεῖ.} Καὶ ἀπὸ τῆς Μελίτης ἐπὶ τὸν Ῥίζωνα ποταμὸν ἡμέρας ἐστὶ πλοῦς· ἀπὸ δὲ τοῦ Ῥίζωνος ποταμοῦ πλοῦς ἡμέρας ἡμισυ {καὶ Κάδμου καὶ Ἀρμονίας οἱ λίθοι εἰσὶν ἐνταῦθα, καὶ ἱερὸν ἄπωθεν τοῦ Ῥίζωνος ποταμοῦ} {Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ} εἰς Βουθόην {ὁ πλοῦς} καὶ τὸ (κάτω) ἐμπόριον.

25. (26.) Ἐγγελεῖς. Ἰλλυριῶν ἔθνος εἰσὶν οἱ Ἐγγελεῖς, ἐχόμενοι τοῦ Ῥίζωνος. Ἐκ Βουθόης δὲ εἰς Ἐπίδαμνον, πόλιν Ἑλληνίδα, πλοῦς ἡμέρας καὶ νυκτός, ὁδὸς δὲ τριῶν ἡμερῶν.

24. (25.) {Maniowie. Za Nestami jest rzeka Naron, wejście zaś do Naronu nie jest wąskie: wpływa weń i triera, i statki handlowe, aż do górnego emporium, oddalonego od morza o 80 stadiów. Ci zaś to iliryski lud Maniów.} {Jezioro zaś wielkie jest w głąb od (dolnego) emporium i jezioro to rozciąga się do Autariatów, ludu iliryskiego. I wyspa znajduje się na tym jeziorze, 120-stadiowa. Ta zaś wyspa jest bardzo zdatna do uprawy roli. Z tego zaś jeziora wypływa rzeka Rhizon.} A od Melite do rzeki Rhizon jest dzień żeglugi, zaś od rzeki Rhizon żeglugi pół dnia {i są tam kamienie Kadmosa i Harmonii, i świątynia daleko od rzeki Rhizon} {Zaś od rzeki Arion} do Buthoe {żegluga} i (dolnego) emporium.

25. (26.) Enchelejowie. Enchelejowie są ludem Iliryjczyków, sąsiadującym z Rhizon. Z Buthoe zaś do Epidamnos, miasta greckiego, żeglugi dzień i noc, drogi zaś trzy dni.

Najnowszy wydawca tekstu Pseudo-Skylaksa, Graham Shipley,¹⁷ nie rezygnując z pewnych koniektur, przedstawia interesujące nas rozdziały w postaci znacznie już bliższej wersji zachowanej w rękopisach. I tak:

- wyrzuca z tekstu nagłówki obydwu rozdziałów, Μανιοί („Maniowie”, w rozdziale 24 [25]) oraz Ἐγγελεῖς („Enchelejowie”, w rozdziale 25 [26]);
- zmienia w drugim zdaniu rozdziału 24 (25) Ἰλλυριοὶ ἔθνος Μανιοί na Ἰλλυριῶν ἔθνος Μανιοί (jest to jedynie zmiana przypadku — z N. plur. na G. plur — niepowodująca żadnej zmiany w przekładzie);

¹⁷ SHIPLEY 2011, s. 28 (tekst grecki), 59 (tekst angielski), 108–109 (komentarz).

oraz, ze spraw ważniejszych:

- zachowuje (częściowo) koniunkturę Müllera, polegającą na wprowadzeniu po słowach ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ („zaś od rzeki Arion”) słów ἐπὶ τὸν Ῥιζοῦντα ποταμόν („do rzeki Rhizus”), realizując ją jednak w nieco inny sposób, a mianowicie wprowadzając jedynie ἐπὶ τὸν Ῥιζοῦντα („do Rhizus”) po słowach ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος („od Arion”), uznawszy, że zachowane w rękopisie ποταμοῦ (G. sing.) jest zepsutą formą ποταμόν (Acc. sg.);
- zachowuje w następnych zdaniach zaproponowaną przez Müllera dwukrotną zamianę τοῦ Ἀρίωνος („Arion”, G.) na τοῦ Ῥιζοῦντος („Rhizus”, G.);
- rezygnuje z kolejnych koniunktur Müllera, zachowując ἄπωθεν („daleko”) oraz nie sugerując braku tekstu pomiędzy ὁ πλοῦς („żegluga”) a καὶ τὸ ἐμπόριον („i emporium”).

Tekst ma więc postać następującą (koniunktury zaznaczone jw., słowa wyrzucone przez wydawcę z tekstu umieszczono w nawiasach klamrowych, również w przekładzie).

24. (25.) {Μανιοί.} Ἀπὸ δὲ Νέστων ἐστὶν ὁ Νάρων ποταμός· ὁ δὲ εἰσπλοῦς ὁ εἰς τὸν Νάρωνά ἐστιν οὐ στενός· εἰσπλεῖ δὲ εἰς αὐτὸν καὶ τριήρης, καὶ πλοῖα εἰς τὸ ἄνω ἐμπόριον, ἀπέχον ἀπὸ θαλάσσης στάδια π'. Οὗτοι δὲ εἰσὶν Ἰλλυριῶν ἔθνος Μανιοί. Λίμνη δ' ἐστὶ τὸ εἶσω τοῦ ἐμπορίου μεγάλη, καὶ ἀνήκει ἢ λίμνη εἰς Αὐταριάτας, ἔθνος Ἰλλυρικόν. Καὶ νῆσος ἐν τῇ λίμνῃ ἔνεστι σταδίων ρκ'· ἢ δὲ νῆσος αὕτη ἐστὶν εὐγέωργος σφόδρα. Ἀπὸ δὲ ταύτης τῆς λίμνης ὁ Νάρων ποταμός ἀπορρεῖ. Καὶ ἀπὸ τοῦ Νάρωνος ἐπὶ τὸν Ἀρίωνα ποταμόν ἡμέρας ἐστὶ πλοῦς· ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος (ἐπὶ τὸν Ῥιζοῦντα) ποταμόν πλοῦς ἡμέρας ἡμισυ· καὶ Κάδμου καὶ Ἀρμονίας οἱ λίθοι εἰσὶν ἐνταῦθα, καὶ ἱερὸν ἄπωθεν τοῦ Ῥιζοῦντος ποταμοῦ. Ἀπὸ δὲ τοῦ Ῥιζοῦντος ποταμοῦ εἰς Βουθόην ὁ πλοῦς καὶ τὸ ἐμπόριον.

25. (26.) {Ἐγγελεῖς.} Ἰλλυριῶν ἔθνος εἰσὶν οἱ Ἐγγελεῖς, ἐχόμενοι τοῦ Ῥιζοῦντος. Ἐκ Βουθόης δὲ εἰς Ἐπίδαμνον, πόλιν Ἑλληνίδα, πλοῦς ἡμέρας καὶ νυκτός, ὁδὸς δὲ τριῶν ἡμερῶν.

24. (25.) {Maniowie.} Za Nestami jest rzeka Naron, wejście zaś do Naronu nie jest wąskie: wpływa weń i triera, i statki handlowe, aż do górnego emporium, oddalonego od morza o 80 stadiów. Ci zaś to iliryjski lud Maniów. Jezioro zaś wielkie jest w głąb od emporium i jezioro to rozciąga się do Autariatów, ludu iliryjskiego. I wyspa znajduje się na tym jeziorze, 120-stadiowa. Ta zaś wyspa jest bardzo zdatna do uprawy roli. Z tego zaś jeziora wypływa rzeka Naron. A od Naronu do rzeki Arion jest dzień żeglugi, zaś od Arionu (do) rzeki (Rhizus) żeglugi pół dnia; i są tam kamienie Kadmosa i Harmonii, i świątynia daleko¹⁸ od rzeki Rhizus. Zaś od rzeki Rhizus żegluga do Buthoe i emporium.

25. (26.) {Enchelejowie.} Enchelejowie są ludem Iliryjczyków, sąsiadującym z Rhizus. Z Buthoe zaś do Epidamnos, miasta greckiego, żeglugi dzień i noc, drogi zaś trzy dni.

Reasumując niektóre wątki powyższych propozycji i interpretacji poszczególnych wydawców i odnosząc je do sytuacji topograficznej wybrzeża adriatyckiego, da się stwierdzić, co następuje:

1. Rzeka Naron — i w tym wydawcy są zgodni — to niewątpliwie dzisiejsza Neretwa, położone zaś nad nią niedaleko jej ujścia „górne emporium” (τὸ ἄνω ἐμπόριον) to Narona.¹⁹ Określenie „górne” (ἄνω) — jak się wydaje — nie oznacza tutaj ani, dosłownie, położenia na pewnej wysokości (choć określenie takie odpowiadałoby sytuacji topograficznej miasta — podobnie jak znajdująca się dziś na jego miejscu wioska Vid zajmowało ono stoki niewysokiego wzgórza

¹⁸ Chociaż Shipley zachowuje lekcję rekopisu ἄπωθεν („daleko”), w jego przekładzie (SHIPLEY 2011, s. 59) czytamy: „above the Rhizous river”.

¹⁹ Słowo ἐμπόριον dosłownie oznacza plac handlowy przeznaczony dla handlu „zagranicznego”; w szerszym

znaczeniu — osadę/miasto (lub jej/jego część), gdzie taka przestrzeń handlowa się znajduje. Tak więc, dokładniej, należałoby powiedzieć: emporium w Naronie lub Narona jako taka; zob. BRESSON, ROUILLARD (ed.) 1993; *Brill's New Pauly*, IV, kol. 956–957, s.v. „Emporion” [S. VON REDEN].

wznoszącego się ponad szeroką w tym miejscu doliną Neretwy), ani, przenieśnię, lokalizacji północnej (w stosunku do postulowanego przez Suicia i Martinovicia κάτω ἐμπόριον, „emporium dolnego”, czyli w takim wypadku południowego), choć oba te znaczenia byłyby dopuszczalne z językowego punktu widzenia. Wydaje się, że określenie ἄνω („górne”) oznacza tu tyle, co „położone w głębi łądu”, „śródlądowe”. Takie znaczenie tego przysłówka znajduje niezliczone potwierdzenia w języku greckim, a sytuacja topograficzna Narony, oddalonej od Adriatyku o ok. 15 km (80 stadiów, według *Periplusu*), doskonale do takiej interpretacji pasuje.

2. Wielkie jezioro położone „w głąb” (τὸ εἶσω) od emporium interpretowano na różne sposoby:

- Według Müllera jest nim położone kilka kilometrów na wschód od dolnego biegu Neretwy (i około 10 km od Vidu, czyli Narony) niewielkie jezioro Hutovo Blato.²⁰ Wprawdzie Neretwa nie przepływa przez nie, ale wypływa z niego niewielka rzeka Krupa, będąca jej dopływem.
- Według Suicia chodzi o wielkie Jezioro Szkoderskie, położone w znacznym oddaleniu (ok. 150 km na pd. wsch.) od opisywanych tu obszarów. W związku z tym wydawca ten uznał informację o jeziorze za głosę wpisaną omyłkowo w tym miejscu do tekstu, zaś nazwę rzeki wypływającej z niego poprawił na Drilon (dzis. Drin, rzeka wpadająca do Adriatyku ok. 30 km na południe od Jeziora Szkoderskiego, przyjmująca jako dopływ przepływającą przez to jezioro rzekę Bojanę).
- Według Martinovicia „jeziorem” tym może być tylko Boka Kotorska, głęboko wcięta w łąd wąska zatoka Adriatyku, która w trzech miejscach rozszerza się na kształt jeziora. „Rzeką” wypływającą z tego „jeziora” miałyby być rzeka Rhizon, czyli wąski fragment tej samej zatoki, położony w pobliżu morza. Na poparcie swojej tezy przytacza fakt, że liczni autorzy starożytni zwali Bokę Kotorską „rzeką Rhizon”.²¹ Również Martinović uważa informacje o „jeziorze” za głosę wpisaną wtórnie do tekstu, przy czym słowa εἶσω τοῦ ἐμπορίου („w głąb od emporium”) poprawia na εἶσω τοῦ <κάτω> ἐμπορίου („w głąb od <dolnego> emporium”), zakładając, że nie może tu już chodzić o wzmiankowaną wcześniej Naronę (τὸ ἄνω ἐμπόριον, „górne emporium”), lecz o inne emporium, o którym jest mowa w dalszej części tekstu.

3. „Kamienie/skały Kadmosa i Harmonii” Müller i Martinović umieszczają nad rzeką Rhizus/Rhizon, upatrując w nich stromych i wyniosłych wzniesień znajdujących się u ujścia Boki Kotorskiej do Adriatyku, Suic zaś — choć nie jest to pewne — być może gdzieś nad rzeką Drilon. Jedna i druga lokalizacja ma za sobą argumenty w literaturze starożytnej.²²

4. Kolejne opisane odcinki żeglugi przedstawiają się w zależności od interpretacji następująco (zob. tabela poniżej):

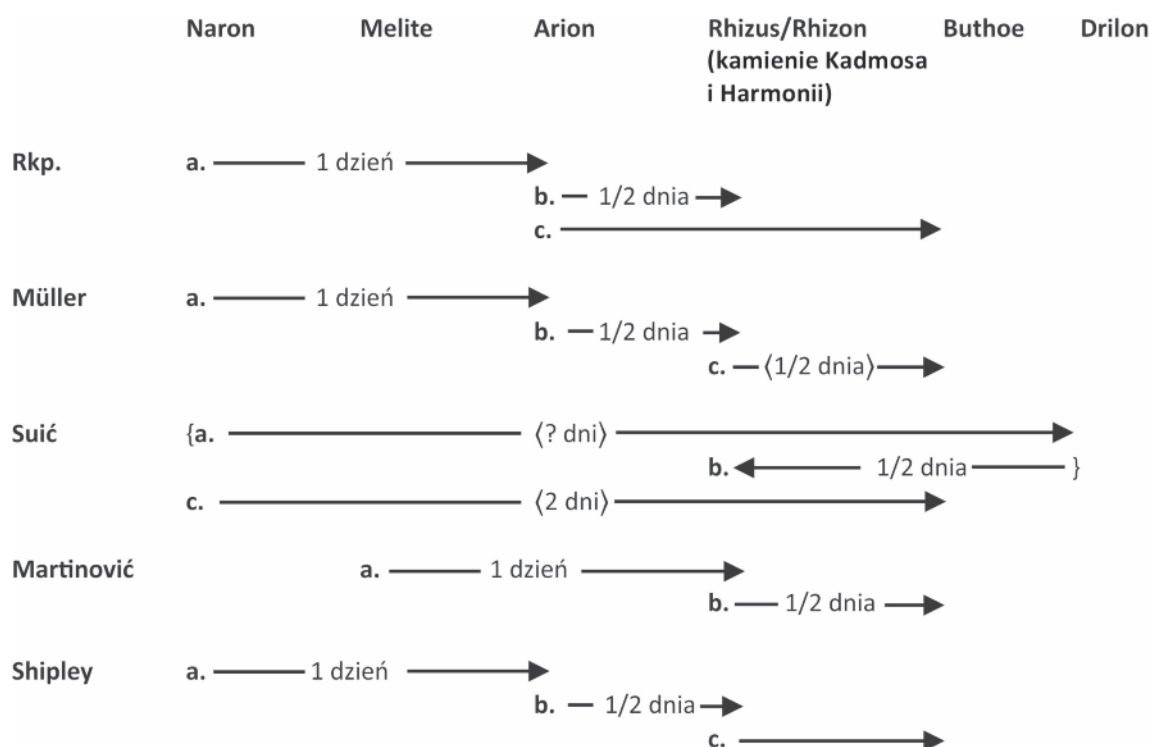
- w rękopisie: **a)** od rzeki Naron do rzeki Arion (jeden dzień); **b)** od rzeki Arion (do kamieni Kadmosa i Harmonii, pół dnia); **c)** od rzeki Arion do Buthoe (długość niepodana);
- według Müllera (i Shipleya): **a)** od rzeki Naron do rzeki Arion (jeden dzień); **b)** od rzeki Arion do rzeki Rhizus (= do kamieni Kadmosa i Harmonii; pół dnia); **c)** od rzeki Rhizus do Buthoe (wg Müllera pół dnia, u Shipleya brak tej informacji);
- według Suicia: **a)** od rzeki Naron do rzeki Drilon (długość niepodana); **b)** od rzeki Drilon (do kamieni Kadmosa i Harmonii, pół dnia); **c)** od rzeki Naron do Buthoe (dwa dni);
- według Martinovicia: **a)** od Melite do rzeki Rhizon (jeden dzień); **b)** od rzeki Rhizon do Buthoe (pół dnia).

²⁰ MÜLLER 1855, s. 30: *nunc palus d'Utovo vel Popovo* [„obecnie bagno Utovo lub Popovo”].

²¹ MARTINOVIĆ 1966, s. 116: „En faveur de cette possibilité témoigne le fait que tous les auteurs antiques, jusqu'à Strabon, se rapportaient aux bouches de Kotor comme « rivière Rizon »”. W rzeczywistości — oprócz Skylaksa

— dotyczy to jedynie Polibiusza (II 11, 16) oraz gramatycznego traktatu Eliusza Herodiana, a z autorów późniejszych — Stefana z Bizancjum. Strabon jednak (VII 5, 3–8) pisał o Zatoce Risańskiej (Ριζονικός κόλπος), nie zaś o rzece.

²² Zob. ŠAŠEL KOS 1993.

5. W sprawie wzmiankowanego po nazwie Buthoe emporium:

- Müller, proponując koniekturę (w tłumaczeniu łacińskim) *navigatio est <diei dimidiati, sicuti etiam ad Rhizuntem> emporium* („żegluga jest <półdniowa, tak jak i do Rhizus> emporium”), uważa, że mowa w tym miejscu o emporium w Rhizus (czy też emporium Rhizus = Rhizon), położonym w takiej samej odległości od ujścia rzeki Rhizus (Boki Kotorskiej) jak Buthoe.
- Fabricius usuwa „emporium” z tekstu, bowiem zamiast καὶ τὸ ἐμπόριον („i emporium”) czyta εἶτα („następnie”), jako początek następnego rozdziału.
- Suić καὶ τὸ ἐμπόριον poprawia na τὸ κάτω ἐμπόριον („dolne emporium”), traktując te słowa jako wtórnie umieszczoną w tekście głosę (komentarz do wzmianki o Buthoe), przez analogię do występującego wyżej — w obrębie wcześniejszej głosy — τὸ ἄνω ἐμπόριον („górnego emporium”).
- Tekst proponowany tu przez Martinovicia πλοῦς ἡμέρας ἥμισυ εἰς Βουθόην καὶ τὸ <κάτω> ἐμπόριον („żegluga pół dnia do Buthoe i <dolnego> emporium”) również — jak to wynika głównie z komentarza autora²³ — lokalizuje emporium w Budwie lub jej okolicach. „Dolne emporium” pojawiło się już w tekście Martinovicia w (poprawionym przez niego) miejscu, dotyczącym lokalizacji „wielkiego jeziora” εἴσω τοῦ <κάτω> ἐμπορίου („w głąb od <dolnego> emporium”) (zob. wyżej).

²³ MARTINOVIĆ 1966, s. 117: „L’existence d’un centre commercial puissant dans cette région est démontrée par les riches trouvailles provenant de la nécropole de Budva (phase ancienne: VIe–IIe siècle av. n.è.) et les découvertes récentes faites dans la plaine de Tivat, appartenant à la

même époque. Ceci nous permet de maintenir avec beaucoup de probabilité que l’emporion dit « inférieur » doit être cherché sur le territoire situé entre Budva et la plaine de Tivat”.

Powyższe, tak liczne i różnorodne propozycje lektury i interpretacji rozdziałów 24 (25) i 25 (26), zwłaszcza zaś pierwszego z nich, domagają się krótkiej choćby oceny, którą rozpocząć należy od refleksji nad tekstem zachowanym w rękopisie. W związku z tym można chyba stwierdzić, że:

- Początek rozdziału 24 (25) — aż do pierwszej wzmianki o rzece Arion — jest, w wersji podawanej przez rękopis, spójny z punktu widzenia zarówno struktury samego tekstu, jak i opisywanej rzeczywistości topograficznej.²⁴ Nie ma zatem powodu, aby dokonywać w nim ingerencji, zwłaszcza tak drastycznych, jak te zaproponowane przez Suicia i Martinovicia.
- Tekst drugiej części rozdziału 24 (25) oraz rozdziału 25 (26) — mimo prób bronięcia go, podjętych przez Klausena i Counillona — zawiera przynajmniej trzy niepokojące elementy, który wymagają — jak się wydaje — podjęcia jakichś edytorskich interwencji. Są to:
 1. aż trzykrotne pojawienie się w rozdziale 24 (25) toponimu Arion, przy czym aż dwukrotne w wyrażeniu ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ („zaś od rzeki Arion”), sugerującym początek kolejnego etapu żeglugi.
 2. lokalizowanie świątyni (ἱερὸν) za pomocą przysłówka ἄπωθεν („z dala od”), co wydaje się dziwne — spodziewać można by się raczej wyrażenia typu „blisko czegoś”.
 3. „niespodziewane” pojawienie się toponimu Rhizus (τοῦ Ῥιζοῦντος) w rozdziale 25 (26), jako punktu odniesienia dla lokalizacji ludu Enchelejów. Taki punkt odniesienia nie spełnia tu swojej roli, skoro nie wiemy, czym jest owo Rhizus (rzeką czy może osadą?) oraz gdzie się znajduje w stosunku do wcześniej opisanych miejsc. Wydaje się więc, że toponim ten winien się pojawić już wcześniej.

Poszukując, gdzie toponim Rhizus mógł znajdować się (po czym zniknąć lub ulec przekształceniu na inny) w rozdziale 24 (25), Müller wskazał trzy takie miejsca, raz dokonując uzupełnienia ἐπὶ τὸν Ῥιζοῦντα ποταμόν („do rzeki Rhizus”) — po słowach ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ („zaś od rzeki Arion”), oraz dwukrotnie zastępując słowa τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ („rzeki Arion”) przez τοῦ Ῥιζοῦντος ποταμοῦ („rzeki Rhizus”) (zob. wyżej).

Wypada zastanowić się nad każdym z nich z osobna, zaczynając tę refleksję od miejsca ostatniego, jako najbliższego zachowanemu w rękopisie τοῦ Ῥιζοῦντος w rozdziale 25 (26). W miejscu tym zastąpienie ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ („zaś od rzeki Arion”) przez ἀπὸ δὲ τοῦ Ῥιζοῦντος ποταμοῦ („zaś od rzeki Rhizus”) jest zarówno słuszne ze względów konstrukcyjnych (jako że wyrażenie ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ znajduje się już w tekście nieco wcześniej, a w opisie wybrzeża o charakterze *periplusu* powtórzenie takie nie wydaje się sensowne), jak i możliwe z punktu widzenia krytyki tekstu (z tego samego powodu, z konkluzją, że nastąpiło tu mechaniczne powtórzenie wcześniejszego wyrażenia).

Z pewnością niemożliwe jest też, aby toponim Rhizus pojawił się w miejscu tym po raz pierwszy, ponieważ istnienie wyrażenia „od rzeki Rhizus” sugeruje (podobnie — choć może w nieco słabszym stopniu — jak w rozdziale 25 [26]), że wcześniej rzeka ta winna być już wzmiankowana. Kolejnym więc — idąc wstecz — miejscem, które należy rozważyć, jest ἄπωθεν τοῦ Ἀρίωνος

²⁴ Nawet wobec faktu, że nazwa rzeki Arion nie pojawia się w innych źródłach starożytnych. Zresztą MÜLLER 1855, s. 30, cytując w komentarzu ustęp z pierwszego tomu dzieła *Voyage dans la Grèce* autorstwa François Pouquevilla (Paris 1820–1822, s. 25): „Dans la province de Breno, l’une de celles qui composent les États de Ra-

guse, est la vallée d’Ombla, traversée par l’Arion, le prince des fleuves souterrains, qu’on voit avec surprise sortir du mont Bergat... Les habitants du pays assurent, sans le prouver, que l’Arion est un écoulement des eaux du lac de Popovo”.

ποταμοῦ („daleko od rzeki Arion”), poprawione przez Müllera na <οὐκ> ἄπωθεν τοῦ Ῥιζοῦντος ποταμοῦ („(nie)daleko od rzeki Rhizus”), a przez Shipleya na ἄπωθεν τοῦ Ῥιζοῦντος ποταμοῦ („daleko od rzeki Rhizus”). Choć tekst zachowany w rękopisie ma sens z topograficznego punktu widzenia (wzmiankowana świątynia rzeczywiście musiała znajdować się daleko od rzeki Arion, skoro dzieliło ją od niej pół dnia żeglugi), to jednak z punktu widzenia konstrukcji tekstu wydaje się wielce podejrzane, by ktokolwiek, chcąc podać lokalizację obiektu, czynił to za pomocą wyrażenia „daleko od” zamiast oczekiwanego „niedaleko od” lub podobnego mu wyrażenia. Tak więc nie może tu chodzić już o rzekę Arion. Uznając więc sensowność poprawienia τοῦ Ἀρίωνος na τοῦ Ῥιζοῦντος, wypada się zastanowić, czy należy przyjąć za Müllerem również poprawkę ἄπωθεν („daleko”) na <οὐκ> ἄπωθεν („niedaleko”), czy też pozostawić to słowo, jak Shipley, bez interwencji. Przeciw temu ostatniemu przemawia przywołany już przed chwilą argument, że osobliwe jest lokalizowanie czegokolwiek za pomocą wyrażenia „daleko od”, przeciw propozycji Müllera z kolei — fakt, że jest to uzupełnienie może nieco zbyt odważne. Wydaje się jednak, że można tu zaproponować inną, mniej radykalną koniekturę, i — zmieniając tylko jedną literę (Π na Ν) — czytać, zamiast ἄπωθεν („daleko”), ἄνωθεν („w górze, powyżej, ponad”). Tak więc wzmiankowane tu kamienie i świątynia mogłyby się znajdować ἄνωθεν τοῦ Ῥιζοῦντος ποταμοῦ („ponad rzeką Rhizus”, w znaczeniu: „na pewnej wysokości nad powierzchnią wody”), co — zważywszy na niezwykle strome brzegi Boki Kotorskiej — byłoby topograficznie uzasadnione.

Kolejna — idąc wstecz — koniektura Müllera, uzupełnienie ἐπὶ τὸν Ῥιζοῦντα ποταμόν („do rzeki Rhizus”), nie wydaje się jednak już aż tak bardzo konieczna. Wprawdzie byłoby rzeczywiście „porządniej”, gdyby zdanie ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ πλοῦς ἡμέρας ἤμισυ („zaś od rzeki Arion żeglugi pół dnia”) miało taką właśnie kontynuację, to jednak możemy sobie wyobrazić całkiem sensowną narrację bez tej poprawki. Po zdaniu tym wymienione są bowiem kamienie Kadmosa i Harmonii oraz świątynia „ponad rzeką Rhizus” jako logiczny koniec tego odcinka żeglugi. Skoro nazwa rzeki pojawia się przy lokalizacji kamieni i świątyni, nie było chyba potrzeby, aby dodatkowo wprowadzać ją tuż wcześniej. Zdanie to — jak się wydaje — mogłoby mieć zatem postać następującą (koniektury zaznaczono jw.):

ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ πλοῦς ἡμέρας ἤμισυ·
καὶ Κάδμου καὶ Ἀρμονίας οἱ λίθοι εἰσὶν ἐνταῦθα, καὶ
ἱερὸν ἄνωθεν τοῦ Ῥιζοῦντος ποταμοῦ.

Zaś od rzeki Arion żeglugi pół dnia: i są tam kamienie Kadmosa i Harmonii i świątynia ponad rzeką Rhizus.

Wydaje się natomiast, że koniekturowane przez Müllera wyrażenie εἰς Βουθόην ὁ πλοῦς καὶ τὸ ἐμπόριον („żegluga do Buthoe i emporium”) można spokojnie przyjąć w wersji podawanej przez rękopis, tak jak postulują to najnowsi wydawcy tekstu, Counillon i Shipley. Obecność rodzajnika określonego (τὸ) wskazuje na fakt, że chodzi o konkretne emporium, mianowicie to znajdujące się w (lub przy) Buthoe, a zatem tekst ten znaczy „żegluga do Buthoe i <jej> emporium”.²⁵ Nie wydaje się więc konieczna bardzo skomplikowana i odważna koniektura Müllera, który założył, że chodzi tu o emporium znajdujące się w Rhizon, a zatem że mowa w tym zdaniu zarazem o żegludze od ujścia rzeki Rhizon wzdłuż morskiego brzegu do Buthoe oraz o żegludze w głąb tejże rzeki do emporium Rhizon (lub emporium w Rhizon).

²⁵ Por. COUNILLON 2006, s. 25: „C’est à partir du fleuve Arion que l’on se rend à Bouthoë et l’emporion”; SHIPLEY 2011, s. 59: „And from the Rhizous river the voyage is to Bouthoë and the trading-town”.

Wydaje się więc, że można zaproponować nową — w szczególności — lekturę rozdziałów 24 (25) i 25 (26) w postaci następującej (koniektury w stosunku do tekstu zachowanego w rękopisie zaznaczoną czcionką rozstrzeloną, również w przekładzie):

24. (25.) Μανιοί. Ἀπὸ δὲ Νέστων ἐστὶν ὁ Νάρων ποταμός· ὁ δὲ εἴσπλους ὁ εἰς τὸν Νάρωνά ἐστιν οὐ στενός· εἰσπλεῖ δὲ εἰς αὐτὸν καὶ τριήρης, καὶ πλοῖα εἰς τὸ ἄνω ἐμπόριον, ἀπέχον ἀπὸ θαλάσσης στάδια π'. Οὗτοι δὲ εἰσὶν Ἰλλυριοὶ ἔθνος Μανιοί. Λίμνη δ' ἐστὶ τὸ εἴσω τοῦ ἐμπορίου μεγάλη, καὶ ἀνήκει ἡ λίμνη εἰς Αὐταριάτας, ἔθνος Ἰλλυρικόν. Καὶ νῆσος ἐν τῇ λίμνῃ ἔνεστι σταδίων ρκ'· ἡ δὲ νῆσος αὕτη ἐστὶν εὐγέωργος σφόδρα. Ἀπὸ δὲ ταύτης τῆς λίμνης ὁ Νάρων ποταμός ἀπορρεῖ. Καὶ ἀπὸ τοῦ Νάρωνος ἐπὶ τὸν Ἀρίωνα ποταμὸν ἡμέρας ἐστὶ πλοῦς· ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ πλοῦς ἡμέρας ἡμισυ· καὶ Κάδμου καὶ Ἀρμονίας οἱ λίθοι εἰσὶν ἐνταῦθα, καὶ ἱερὸν ἄνωθεν τοῦ Ῥιζοῦντος ποταμοῦ. Ἀπὸ δὲ τοῦ Ῥιζοῦντος ποταμοῦ εἰς Βουθόην ὁ πλοῦς καὶ τὸ ἐμπόριον.

25. (26.) Ἐγγελεῖς. Ἰλλυριῶν ἔθνος εἰσὶν οἱ Ἐγγελεῖς, ἐχόμενοι τοῦ Ῥιζοῦντος. Ἐκ Βουθόης δὲ εἰς Ἐπίδαμνον, πόλιν Ἑλληνίδα, πλοῦς ἡμέρας καὶ νυκτός, ὁδὸς δὲ τριῶν ἡμερῶν.

24. (25.) Maniowie. Za Nestami jest rzeka Naron, wejście zaś do Naronu nie jest wąskie: wpływa weń i triera, i statki handlowe, aż do górnego (= śródlądowego) emporium, oddalonego od morza o 80 stadiów. Ci zaś to iliryjski lud Maniów. Jezioro zaś wielkie jest w głąb od emporium i jezioro to rozciąga się do Autariatów, ludu iliryjskiego. I wyspa znajduje się na tym jeziorze, 120-stadiowa. Ta zaś wyspa jest bardzo zdatna do uprawy roli. Z tego zaś jeziora wypływa rzeka Naron. A od Naronu do rzeki Arion jest dzień żeglugi, zaś od rzeki Arion żeglugi pół dnia: i są tam kamienie Kadmosa i Harmonii, i świątynia ponad rzeką Rhizus. Zaś od rzeki Rhizus żegluga do Buthoe i (jej) emporium.

25. (26.) Enchelejowie. Enchelejowie są ludem Iliryjczyków, sąsiadującym z Rhizus. Z Buthoe zaś do Epidamnos, miasta greckiego, żegluga dzień i noc, drogi zaś trzy dni.

Bibliografia

- ALTOMARE 2012 B. M. ALTOMARE, „Paolo Canal et la géographie grecque : récit d'un projet inachevé”, *Camenaë* 14 (Novembre 2012; http://www.paris-sorbonne.fr/IMG/pdf/camenaë_14_4.pdf), s. 1–15.
- BRESSON, ROUILLARD (ed.) 1993 *L'Emporion*. Textes réunis par A. BRESSON et P. ROUILLARD, Paris.
- COUNILLON 2006 P. COUNILLON, „Le Périple du Pseudo-Scylax et l'Adriatique, § 17–24”, [in:] *Les routes de l'Adriatique antique. Géographie et économie / Putovi antičkog Jadrana. Geografija i gospodarstvo*, ed. S. ČAČE, A. KURILIĆ, F. TASSAUX (= *Ausonius Éditions. Mémoires* 17), Bordeaux – Zadar.
- FABRICIUS 1848 Scylacis *Periplus* ex recensione B. FABRICII, Dresdae.
- FABRICIUS 1878 Anonymi vulgo Scylacis Caryandensis *Periplum Maris Interni* cum appendice, iterum recensuit B. FABRICIUS, Lipsiae.
- GŁOMBIOWSKI 2005 *Periplus* Skylaksa z Karyandy. Z języka greckiego przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył K. GŁOMBIOWSKI, Gdańsk 2005.
- KLAUSEN 1831 Hecataei Milesii *Fragmenta*. Scylacis Caryandensis *Periplus*, ed. R. H. KLAUSEN, Berolini.
- MARTINOVIĆ 1966 J. MARTINOVIĆ, „Neki novi momenti u interpretaciji 24. i 25. poglavlja Pseudo-Skilaksovog *Periplusa*”, *Starinar* NS 17, s. 107–117 [streszczenie: „Nouveaux moments dans l'interprétation des chapitres 24 et 25 du *Périple* de Pseudo-Scylax”, s. 116–117].

- MÜLLER 1855 *Geographi Graeci minores*, e codicibus recognovit, prolegomenis, annotatione, indicibus instruxit, tabulis aeri incisus illustravit C. MÜLLERUS, I, Parisiis [przedruk: Hildesheim 1965], s. 15–96.
- SHIPLEY 2011 Pseudo-Scylax's *Periplus*. *The Circumnavigation of the Inhabited World*, text, translation and commentary G. SHIPLEY, Exeter.
- SUIĆ 1955 M. SUIĆ, „Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu *Periplu*”, *Radovi Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* (Zagreb) 306, s. 121–185.
- ŠAŠEL KOS 1993 M. ŠAŠEL KOS, „Cadmus and Harmonia in Illyria”, *Arheološki vestnik* 44, s. 113–136.

Summary

Pseudo-Scylax' *Periplus* (24–25) as a source mentioning Rhizon — some philological remarks

An anonymous geographical work, preserved in manuscript form under the title Σκόλακος Καρυανδέως Περίπλους τῆς οἰκουμένης (*By Scylax of Caryanda. Circumnavigation of the inhabited world*), refers in the title to the authority of a Greek traveller and writer, Scylax of Caryanda (in Caria, southwestern Anatolia) of the sixth century BC. In fact, the *Periplus* of Pseudo-Scylax, which is a description of the Mediterranean and Black Sea coast (clockwise), reflects the state of Greek knowledge of these bodies of water in the second half of the fourth century BC. There is only one surviving manuscript with value as a source but with a very corrupt version of the text (*Parisinus* Suppl. Gr. 443, p. 62–106 [12th–13th c.]), and two copies from the early sixteenth century that are devoid of source value for the reconstruction of the original text.

Rhizon (more properly Rhizus [gen. τοῦ Ῥιζοῦντος]) is mentioned in these manuscripts of Pseudo-Scylax only in chapter 25 (26), devoted to the description of the Encheleians and sections of the eastern Adriatic coast between Buthoe (today Budva) and Epidamnos (today Durrës). The text of this chapter was presented along with the preceding chapter (24 [25]), of importance for the issue at hand, but presenting certain difficulties as far as understanding is concerned, in a version given by the Paris manuscript (above, pp. 108–109). Since chapter 24 (25) has received several, sometimes very bold conjectural emendations by successive publishers, the following is a presentation with highly detailed commentary of successive editions of Karl Müller (1855; above, pp. 109–111), B. Fabricius (1878; pp. 111–112), Mate Suić (1955; pp. 112–113), Jovan Martinović (1966; pp. 113–114) and Graham Shipley (2011; pp. 114–115), as the one but last publisher of the text, Patrick Counillon (2006), adopted the text from the manuscript unchanged.

The last part of the article presents the author's own opinion on one sentence from chapter 24 (25), along with a proposition of a new (in the details) edition of this passage (above, p. 120).

Tomasz Płóciennik
Instytut Archeologii
Uniwersytetu Warszawskiego
t.plociennik@uw.edu.pl